

ПРОБЛЕМИ КРИТИКИ ТА ПЕРЕКЛАДУ

УДК 811.161.2'255.2

DOI 10.31494/2412-933X-2018-1-6-158-166

Artistic translation as the implementation variably-interpretive potential of the translator

Художній переклад як реалізація варіативно-інтерпретаційного потенціалу перекладача

Yulya Golotsukova,

Candidate of Philology, Associate
Professor

<https://orcid.org/0000-0001-7624-9927>

golotsykov@gmail.com

Юлія Голоцукова,

кандидат філологічних наук,
доцент

Eleonora Zahrubka,

Master student

<https://orcid.org/0000-0002-1270-4246>

almaaren@gmail.com

Елеонора Загрубська,

магістрант

Mariupol State University

✉ 129a Budiivnykiv Ave,
Mariupol, Donetsk region, 87500

Маріупольський державний
університет

✉ пр. Будівельників, 129а
м. Маріуполь, Донецька обл.,
87500

Original manuscript received September 07, 2018

Revised manuscript accepted September 27, 2018

ABSTRACT

The article examines the question about multiplicity in the Russian-Ukrainian translations of classical literary texts, causes this multiplicity. A look at the translation as an activity necessary for communication made it possible to positively solve the problem translation ambiguity. The process of mental actions subject cognitive translation is covered: the perception of the original work, awareness, understanding, further translation. The subjective-objective activity of an interpreter as an intermediary in bilingual communication is the factor of the plurality translations, the which degree depends on the text's genre, its temporal and spatial characteristics, the development translation tradition and the receptive capabilities in the target language and culture. The notion of plurality is an attribute on artistic translation, connected with the personality's concept, competition of talents. The author also quotes R. Tchaikovsky as for the opinion that the multivariance of the artistic text and the strategies addressed by the translators are of great importance. The transformation Pushkin's works is analyzed under the conditions variability translations as the main indicator of the reception a particular author in a foreign culture. Possible difficulties and inaccuracies that arise in the translation are considered differences in interpretation of the understanding the original contents. The content units in classical works are determined, which translation is difficult because exist historical development of language, current state. Is analyzed a lexical transformations and grammatical

transformations carried out by the translator as a cognitive subject. The subjective-objective activity of an interpreter as an intermediary in bilingual communication exists as a factor translations plurality, the degree of which depends on the text genre, temporal and spatial characteristics, the translation tradition development and the receptive capabilities target language and culture.

Keywords: *translation, cognitive linguistics, plurality, variability, intercultural communication, linguistic unit.*

Постановка проблеми. Переклад сприймається як необхідна умова пізнання в соціальній та гуманітарній сфері, як засіб, за допомогою якого здійснюється міжкультурний та міжмовний обмін. Для міжкультурної комунікації важливим стає не тільки загальне розуміння, а й відповідна інтерпретація соціального і культурного фону, адекватний переклад. Без розуміння іншої культури міжкультурна комунікація стає вкрай проблематичною, адже будь-який діалог культур протікає тільки в свідомості носія конкретної культури, якому вдалося осягнути образи свідомості іншої культури у ході рефлексії над відмінностями концептів своєї та іншої культури.

Складний процес художнього перекладу передбачає здійснення ряду послідовних операцій. На першому етапі відбуваються сприйняття і розуміння перекладачем інформації, представлені в оригінальному художньому тексті. Дії перекладача повністю збігаються з діями читача, що сприймає оригінальний художній твір і осягає складний інформаційний комплекс, укладений в тексті. У дослідницькому фокусі опиняються когнітивні процеси суб'єкта перекладу. Особливості протікання когнітивних процесів сприйняття і розуміння обумовлені одночасним перебуванням суб'єкта ментальних дій на межі двох текстів, двох мов, двох культур і двох мовних картин світу.

Сучасна когнітивна концепція постулює здатність мовної системи слугувати засобом категоризації інформації і виступати в ролі своєрідного когнітивного фільтра. Сприйняття (початкова стадія розуміння) і далі власне розуміння оригінального тексту як ініціального етапу перекладу припускають освоєння інформаційного потенціалу сприйманого тексту і подолання вже на даному етапі споконвічної інформаційної неоднозначності вихідного тексту.

Розгляд перекладу з позицій когнітивної лінгвістики (Л. Талмі, Ч. Філмор) і спорідненої їй психолінгвістики (психолінгвісти І. Горелов, Дж. Грінберг, О. Залевська, Ю. Караулов, О. Леонт'єв, Ч. Осгуд та ін.) дозволяє визначити переклад як особливий вид мовної діяльності, у результаті якого відбувається безсумнівне й очевидне створення нового сенсу, здійснюваного перекладачем, а не механічне перекодування сенсу вихідного тексту за допомогою простої заміни знаків мови оригіналу знаками мови. Створення нового іншомовного тексту представляє собою опосередковане створення вторинного змісту на основі інтерпретації змісту вихідного тексту, втіленого раніше автором оригіналу в тексті.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю системного вивчення варіативності як універсальної властивості мови і її пізнання в різноманітних проявах, включаючи текстову форму мовної репрезентації в її інтерпретаційному функціонуванні, вивченням поняття множинності як перекладацької необхідності інтерпретації змісту повідомлення іншою мовою без інформаційних втрат.

Мета дослідження полягає у вивченні категорії перекладної множинності та реалізації цього феномена, виявленні особливостей гармонізації між змістами оригінального та перекладного текстів через взаємодію когнітивних просторів.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких **завдань**:

- висвітлення проблем перекладу художнього тексту з погляду перекладної множинності;

- дослідити сприйняття творчості О. Пушкіна в цілому на основі критичних відгуків, літературознавчих робіт і перекладів з метою з'ясування факторів, що впливають на перекладацьку інтерпретацію;

- показати на аналізі перекладних текстів, як формується та реалізується в перекладі інтерпретація перекладача;

- детально розглянути та підкріпити прикладами наступні аспекти вивчення художнього перекладу: інформаційна неоднозначність, варіативність перекладу і рами інтерпретації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одна з обов'язкових констант загальної теорії перекладу передбачає встановлення відносин подібності, визначення інваріантності між текстом оригіналу і текстом перекладу. Основним видом інваріантності двох текстів, що беруть участь у процесі перекладу, змістовна інваріантність. У термінах когнітивістики можна говорити про обов'язкову інваріантність когнітивних структур текстів оригіналу та перекладу. Міжмовний переклад передбачає створення інтеграційних структур, що зв'язують когнітивні структури мов, у формах яких представлені тексти. Наявність інваріантних когнітивних структур у новому тексті свідчить про те, що переклад відбувся, а між оригінальним і перекладним текстами встановлено відносини еквівалентності. Н. Романовська вважає, що "незмінність, постійність при перетвореннях не може визначати принципову тотожність двох текстів" [8, с. 32]. У рамках когнітивного підходу питання про успішність перекладу має вирішуватися з погляду наявності інваріантних структур в оригінальному і перекладному текстах та їх кількості, оскільки у процесі перекладу актуалізуються або створюються способи породження і репрезентації нових когнітивних моделей.

Реальний процес перекладу проходить безліч етапів, характер яких залежить від індивідуальності перекладача та специфіки перекладного твору. Здійснюючи переклад, перекладачеві постійно доводиться оцінювати відносну важливість окремих елементів тексту, що забезпечують побудову граматично і семантично правильного висловлювання. Вибір варіанту, пов'язаного з найменшими втратами, становить важливу частину творчого акту перекладу і забезпечується

шляхом використання перекладачем певних прийомів. Серед інших для перекладача при виборі стратегій вирішальними виявляються доміанти тексту, той сукупний інваріант тексту оригіналу, який підлягає обов'язковій передачі в тексті перекладу.

Інформаційна інваріантність як інтегральна частина оригіналу і перекладу неминує занурена в широкий континуум інформаційної неоднозначності, який неминує об'єднує інформаційні простори як художнього оригіналу, так і виконаного перекладу.

Неоднозначність є однією з обов'язкових характеристик інформації художнього тексту і регулярною категорією художнього перекладу. Такою властивістю володіє естетична інформація, яка є домінуючим типом інформації, представленим у художньому тексті. Естетична інформація сприяє реалізації естетичної функції і безпосередньо пов'язана з інформацією емоційного типу, що має високий ступінь суб'єктивності. Саме естетична інформація та її неоднозначність забезпечують численні інтерпретації змісту художнього твору. Інформаційна неоднозначність лежить в основі таких категорій художнього перекладу, як невичерпність оригіналу і перекладацька множинність, які "забезпечують потенційну поліваріативність і полілінгвальність художнього тексту" [10, с. 77].

Можливість існування кількох перекладів ключових художніх текстів конкретної культури однією чи багатьма іноземними мовами породжує явище перекладної множинності, науковцями розробляються різні погляди на причини виникнення множинності перекладів, нові підходи до проблем художнього перекладу, вводяться нові терміни (Н. Галь, Ю. Голоцукова, В. Карабан, І. Кашкіна, О. Кундзіч, А. Пермінова, А. Швейцер).

На відміну від полілінгвальності, яка передбачає можливість існування у тексті-оригіналу вторинних іншомовних варіантів, перекладацька множинність відображає можливість створення декількох текстів-перекладів як засобами однієї мовної системи, так і засобами декількох мовних систем. Переклад текстів інформаційного типу, здійснюваний переважно з метою отримання наочної інформації, як правило, не вимагає створення декількох варіантів перекладу оригінального тексту певною іноземною мовою за умови якісного виконання іншомовного перекладу. Якщо перший переклад іноземною мовою є вдалим, то оригінальний текст інформаційного типу зазвичай більше цією мовою не перекладається. Іншою причиною існування одного перекладу може бути неактуальність інформації, представленої в тексті оригіналу.

Ряд художніх текстів національних літератур перебуває в центрі перекладацької атракції, вони виступають регулярними об'єктами перекладу в синхронічному та діахронічному аспектах. Це явище обумовлено наявністю в тексті унікальної культурної пам'яті, яка тісно пов'язана з культурною та естетичною інформацією. Так, перекладачі з багатьох країн, які жили в різні історичні епохи, неодноразово зверталися до античної поетичної спадщини ("Іліада" і "Одіссея"

Гомера, "Енеїда" Вергілія) і вибирали античні тексти матеріалом для перекладацьких турнірів.

Оригінальний художній текст, особливо текст класичний, є системно-структурним утворенням, що характеризується відкритістю до наслідування і продовження у своїй та інших лінгвокультурах. До надбання світової культури належить історичний роман "Капітанська дочка" і цикл повістей "Повісті Белкіна" О. Пушкіна. Кожен переклад роману має свої відмінні характеристики і особливості, певну оцінку читачів і фахівців. Регулярна поява нових перекладів відповідає стійкій тенденції до міжкультурної взаємодії, дозволяє зробити вагомий внесок у теорію художнього перекладу. Численні переклади О. Пушкіна в Україні належать Л. Боровиковському, О. Гончару, П. Грабовському, Є. Гребінці, С. Руданському, І. Сенченку, М. Старицькому, М. Стельмаху, І. Франку, О. Шпигоцькому.

Варіативність перекладу розглядається як наслідок явних перекладацьких позицій. Варіативність перекладу в цьому відношенні може бути обумовлена або відмінностями в інтерпретації розумінні змісту оригіналу перекладачем, або виявленні і усвідомленні перекладацької позиції, коли перекладач навмисно змінює, додає або опускає змістовні одиниці. Найчастіше у творах О. Пушкіна такими одиницями представлені історизми – слова, що вийшли з ужитку внаслідок того, що позначуваний ними предмет або явище вже невідомі мовцем як реальна частина їх повсякденного досвіду. Так, Ю. Голоцукова зазначає, що "хронологічно маркована лексика володіє значними потенційними можливостями, що реалізуються у взаємодії і співвіднесенні цих лексем із загальноживими словами на звуковому, лексичному та образному рівнях" [1, с. 205]. В оригінальних творах О. Пушкіна, наприклад: *бармы, власяница, воевода, боярство, бунчук, вече, дьяк, плаха, приказный, разрядная книга, синклит* тощо.

Поряд з історизмами в класичній літературі перебувають архаїзми – застарілі слова і звороти мови, що вийшли з ужитку: *свейский – шведський; лях – поляк; зємь – земля; завтра – завтра вранці; вечор – вчора ввечері; дотолє – доти; борзый – швидкий.*

Лінгвісти дають безліч способів перекладу історизмів й архаїзмів. Вибір перекладацької стратегії залежить виключно від лексичних одиниць і є цілком варіативним. Віддаленість твору від моменту його перекладу може істотно ускладнити процес інтерпретації тексту. Лексика перекладного твору може бути досить далека від дійсності і може бути відсутньою у мовній картині світу читача.

З одного боку, перекладач може піти шляхом підбору еквівалентних відповідників, що дозволяє перекладачеві передати дух тієї епохи, в якій написано текст оригіналу. З іншого боку, передати одиницю дослівно, без коментаря, як це відбулося у перекладі уривку роману "Капітанська дочка" І. Сенченком: *рос. В крепости между казаками заметно стало необыкновенное волнение; во всех улицах они толпились в кучки, тихо разговаривали между собою, и*

расходились, увидя драгуна или гарнизонного солдата [6, с. 331] – укр. В кріпості між козаками помітно стало надзвичайне хвилювання; по всіх вулицях вони сходилися в купки, тихо розмовляли між собою і розходилися, побачивши драгуна або гарнизонного солдата [7, с. 307]. У наведеному прикладі історизм "драгун" – воїн кавалерійських частин, що первісно вели бій у пішому і кінному строю.

Окремої уваги у прозаїчних творах класика заслуговують реалії, посилення, алюзії, що вимагають фонових соціокультурних знань. Розглянемо, наприклад, початок історії про станційного доглядача: рос. *Находился я в мелком чине, ехал на перекладных и платил прогоны за две лошади [6, с. 87] – укр. Був я в малому чині, їхав перепряжними і платив прогони за двох коней [7, с. 91].* Переклади "Повістей Белкіна" останніх десятиліть обмежуються лише перекладом українською мовою, взагалі не коментуючи цей вислів. Сучасний читач потребує роз'яснення системи пересування за пушкінських часів: їзда "на перекладних" можлива тільки на поштових трактах, за якими регулярно возили пошту з зупинками на станціях зі зверхниками, яким пред'являли "подорожню" – свідоцтво про чин, що визначало належну кількість коней. "Прогони" – це плата за проїзд. Варто зауважити, що двоє коней покладалися службовцям найнижчого звання. Речення характеризує і оповідача, і відношення до нього доглядача, який довірив свою історію людині саме з нижчого, тобто найбільш близького до нього самого, стану.

Існування множинності перекладів творів Пушкіна, яке є результатом діяльності різних перекладачів, слугує доказом розвитку активної сфери в діалогах між творчістю класика і українською літературою. Перекладач класичної літератури бере участь у свого роду "змаганні". Таке "змагання" не є рідкістю в історії перекладу. Серед поетичних варіантів інтерпретації поеми "Полтава" українською мовою відомі переклади Євгена Гребінки, Сави Голованівського, Андрія Малишка та Максима Рильського.

Наведемо уривок з оригіналу поеми "Полтава" О. Пушкіна: *Мария вздрогнула, лицо / Покрыла бледность гробовая, / И, охладев, как неживая, / Упала дева на крыльцо [6, с. 195].*

Переклад Є. Гребінки: *Маруся задрижала, з рук / Упала хустка шовковая. / Поблідши, ніби неживая, / Упала дівка на рундук [4, с. 10].*

Переклад А. Малишка та М. Рильського: *І гнівній матері до ніг, / Немов зів'яла квітка біла, / Вся тремтячи, пополотніла, / Марія впала на поріг [7, с. 207].*

Перекладачі добирають різні емоційні лексеми для розкриття внутрішнього та зовнішнього стану героїні, зумовлених суб'єктивним сприйняттям тексту. Перекладна множинність свідчить про використання у перекладі різноманіття кольорів і мовних засобів.

Кожне іноземне слово – зіткнення культур, тому що за кожним словом, яке називає предмет або явище реального світу, лежить поняття, обумовлене колективною свідомістю народу, пов'язаного однією культурою. Будь-який переклад є діалогом культур. У ході цього

діалогу поступово усвідомлювалася змістовність художніх форм творів Пушкіна. Перекладачі переходили від національної адаптації його стилю, здійснюваної на підставі традицій своєї літератури, до пошуків і реалізації нової перекладацької поетики, яка претендує на досягнення адекватності оригіналу. У цьому діалозі найбільший інтерес представляє інша культура: переклад знайомить з нею читача.

Висновки. Можна відзначити, що форма і зміст тексту перекладу залежить від наповненості когнітивного простору перекладача. Одиницею перекладу стає змістовна одиниця, вербалізація якої відбувається за моделлю вивідного знання. У процесі перекладу когнітивних просторів істотну роль грає наповненість і обсяг когнітивних процесів, характерних для перекладача як когнітивного суб'єкта. Як наслідок, реалізація трансформаційних перетворень у структурі перекладного тексту здійснюється в результаті перетину когнітивних структур сприйняття інформації в когнітивних просторах перекладача.

Перспективи дослідження становить також подальше виявлення мовних і комунікативно-мовних наслідків феномена варіативності інтерпретації тексту. Різні аспекти дослідження цієї проблеми дозволили б говорити про розвиток когнітивної лінгвістики та розширення міжлінгвістичної варіантології, розглядаючи її як комплексну наукову дисципліну, суміжну з багатьма сучасними напрямками в мовознавстві.

Література

1. Голоцукова Ю. О. Роль історизмів у романі В. Малика "Таємний посол" / Ю. О. Голоцукова // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон : ВД "Гельветика", 2018. – Вип. 2. – С. 201–206.
2. Монахова Т. В. Методи когнітивної лінгвістики в дослідженні концептів // Новітня філологія. / ред. А. М. Науменко. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – Вип. 37. – С. 25–34.
3. Науменко А. М. Складові індивідуального стилю перекладача / А. М. Науменко // Новітня філологія. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – № 13 (33). – С. 141–152.
4. Олександр Пушкін. Полтава / Вольний переклад на малоросійський язык: Євген Гребінка. – СПб : В типографії І. Вороб'їєва, 1836. – 74 с.
5. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин – М. : АСТ : Восток – Запад, 2007. – 314 с.
6. Пушкин А. С. Собрание сочинений в 10 томах. Т. 5. Романы, повести / Д. Д. Благой, С. М. Бонди. – М. : ГИХЛ, 1959-1962. – . – Т. 3. – 217 с. – Т. 5. – 658 с.
7. Пушкин О. С. Твори в чотирьох томах / Пер. за ред. М. Т. Рильського. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1952-1954. – . – Т. 2. – 412 с. – Т. 4. – 576 с.
8. Романовская Н. В. Когнитивная и языковая способность как детерминанта перевода: экспериментальное исследование / Н. В. Романовская. – М. : Изд-во МГУ ГА, 2003. – 216 с.
9. Сікач Л. М. Національно-культурний компонент – майстерність перекладу / Л. М. Сікач // Мова і культура. – 2009. – т. 6 (118), Вип. 11. – С. 231–235.
10. Чайковский Р. Р. Основы художественного перевода: вводная часть / Р. Р. Чайковский. – Магадан : Изд. СВГУ, 2008. – 182 с.

References

1. Golotsukova Yu. O. (2018). Rol istoryzmiv u romani V. Malyka "Taiemnyi posol" [The role of lexical isorism in the novel by V. Maluk "The secret ambassador"]. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. – Kherson : VD "Helvetyka", 2, 201–206 [in Ukrainian].
2. Monakhova T. V. (2010). Metody kohnityvnoi lnhvistyky v doslidzhenni kontseptiv [Methods of cognitive linguistics in the research of concepts]. Mykolaiv : ChDU im. Petra Mohyly, 37, 25–34 [in Ukrainian].
3. Naumenko A. M. (2009). Skladovi indyvidualnogo styliu perekladacha [The components of individual translator's style]. Mykolaiv : Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, 13(33), 141–152 [in Ukrainian].
4. Oleksandr Pushkin. (1836). Poltava [Poltava]. SPb : V tipohrafi I. Vorobiova [in Ukrainian].
5. Popova Z. D., Sternin I. A. (2007). Kognitivnaya lingvistika [Cognitive linguistics]. M. : AST: Vostok – Zapad [in Russian].
6. Pushkyn A. S. (1959-1962). Sobranie sochynenyi v 10 tomakh. T. 5. Romany, povesty [Collection of works in 10 volumes. T. 5. Novels, novels]. M. : HYKhL. – . – T. 3. – T. 5 [in Russian].
7. Pushkin O. S. (1952-1954). Tvory v chotyrokh tomakh [Works in four volumes]. K. : Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury. – . – T. 2 – T. 4 [in Ukrainian].
8. Romanovskaya N. V. (2003). Kognitivnaya i yazykovaya sposobnost' kak determinanta perevoda: e'ksperimental'noe issledovanie [Cognitive and linguistic ability as a determinant of translation: experimental research]. M. : Izd-vo MGTU GA [in Russian].
9. Sikach L. M. (2009). Natsionalno-kulturnyi komponent – maisternist perekladu [National-cultural component – the skill of translation]. Mova i kultura. – t. 6 (118), 11, 231–235 [in Ukrainian].
10. Chajkovskij R. R. (2008). Osnovy` xudozhestvennogo perevoda: vvodnaya chast` [Fundamentals of artistic translation: introductory part]. Magadan: Izd. SVGU [in Russian].

АНОТАЦІЯ

У статті аналізується питання множинності російсько-українських перекладів текстів класичної художньої літератури, встановлюються причини виникнення цієї множинності. Погляд на переклад як на діяльність, необхідну для комунікації, дозволяє позитивно вирішити проблему неоднозначності перекладу. Висвітлено процес ментальних дій суб'єкта когнітивного перекладу: сприйняття оригінального твору, його усвідомлення, розуміння, подальший переклад. Суб'єктивно-об'єктивна діяльність перекладача як посередника в двомовній комунікації є фактором множинності перекладів, ступінь якої залежить від жанру тексту, його часових і просторових характеристик, розвиненості перекладацької традиції і рецептивних можливостей цільової мови і культури. Поняття множинності – атрибут художнього перекладу, пов'язаний з поняттям творчої особистості, змаганням талантів. Наведено думку Р. Чайковського відносно великого значення поліваріативності художнього тексту і стратегій, до яких звертаються перекладачі. Досліджується трансформація творів О. Пушкіна в умовах варіативності їх перекладів як головного показника рецепції конкретного автора в іншомовній культурі. Розглядаються можливі труднощі та неточності, які виникають під час перекладу, відмінності в інтерпретації розуміння змісту оригіналу.

Визначаються змістовні одиниці класичних теорій, переклад яких ускладнено через історичний розвиток мови, її сучасний стан. Проводиться аналіз лексичних перетворень та граматичних трансформацій здійснених перекладачем як когнітивним суб'єктом. Елементи мови, взяті в комплексі або окремо, дозволяють аналізувати й оцінювати весь текст перекладу, а також порівнювати різні варіанти перекладу. Перекладені мовні одиниці співвіднесені з оригіналом, що дозволяє судити про їх функції в контексті і правильному розумінні всього тексту. Отримані результати можуть бути використані для спрощення завдань перекладу. У статті наголошується на необхідності подальшого вивчення когнітивної лінгвістики, розвитку методів в міжлінгвістичній варіантології, можливостей інтерпретації оригінального тексту в перекладі.

Ключові слова: переклад, когнітивна лінгвістика, множинність, варіативність, міжкультурна комунікація, мовна одиниця.